О.О. Харіна, асп.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто основні теоретичні засади регулювання екологічної та економічної діяльності підприємств. Висвітлено сутність та складові еколого-економічного регулювання, запропоновано групування провідних важелів впливу та умови застосування.

The article reviews the basic theoretical principles of the regulation of ecological and economical activities of enterprises. The attention concenteated on the essence and elements of environmental and economic regulation, proposed grouping the main kinds of economical and environmental instruments and conditions of use.

Ключові слова. Еколого-економічне регулювання, інструменти регулювання, забруднення довкілля.

Keywords. Ekologo-economic regulation, instruments, pollution.

Через стрімке збільшення, у другій половині XX сторіччя, масштабів забруднення земельних, водних, повітряних та інших ресурсів, потепління клімату, спричинених значним зростанням чисельності населення та обсягів виробництва, зростає економічне, екологічне і соціальне значення довкілля. Людство зрозуміло, що виробництво товарів і послуг призводить до вичерпування ресурсів та численних екологічних проблем, що в кінцевому рахунку збільшує економічні і соціальні втрати. Діючий економічний механізм природокористування не достатньо впливає на поведінку підприємств-забруднювачів, а еколого-економічні інструменти мають суто фіскальний характер. Вони забезпечують лише часткове відшкодування витрат виробництва та ресурсів і практично не гарантують ефективного використання останніх. Тому питання переорієнтації виробництва на енергозберігаючі, маловідходні і ресурсозаощаджувальні технології і впровадження ефективних еколого-економічних інструментів регулювання діяльності підприємств набувають все більшої актуальності.

Теоретико-методологічні основи макрорегулювання виробничої діяльності підприємства були концептуально обґрунтовані ще в роботах А. Сміта, Д. Рікардо, Ж. Б. Сея та інших класиків економічної теорії. Інше бачення державного регулювання економіки обґрунтоване в роботах Дж. М. Кейнса та його послідовників, а також у працях неокласиків, прихильників економічного лібералізму. Серед сучасних вітчизняних економістів питаннями еколого - економічного регулювання займалися й продовжують займатися такі провідні науковці, як: С. Біла, Л. Мельник, А. Садеков, І. Синякевич, В. Хобта. Визначенню ролі держави і ринку в підвищенні конкурентоспроможності сільського господарства та формуванню аграрної політики присвятили свої наукові праці О. Веклич, В. Береговий, Т. Приходько, П. Саблук. Не дивлячись на це, чимало питань залишаються недостатньо дослідженими і потребують поглибленого вивчення. Насамперед, це стосується визначення

економічної сутності еколого-економічного регулювання та його основних важелів впливу на виробничу, інвестиційну та іншу діяльність суб'єктів господарювання.

Метою цього дослідження є удосконалення понятійного апарату еколого-економічного регулювання діяльності підприємств і визначення основних його складових. Для досягнення поставленої мети визначені такі завдання: розкрити сутність еколого-економічного регулювання, уточнити, систематизувати та згрупувати його основні важелі, визначити основні напрями розвитку теоретико-методичних засад управління екологічними та економічними процесами у сфері виробництва.

В результаті дослідження праць представників Римського клубу встановлено, що, починаючи з другої половини XX століття, людство відчуло дефіцит ресурсів при катастрофічному стані навколишнього середовища. Почали з'являтися різні суспільні рухи екологічної спрямованості, почали розвиватися екологічна економіка, екологічний менеджмент, екологічний аудит, екологічне страхування тощо. Екологи і фахівці у сфері природокористування звернули увагу громадськості своїх країн і міжнародної спільноти на інтернаціональний характер багатьох екологічних проблем, хоча кожна з цих країн намагалася вирішувати їх самотужки, з різним ступенем ефективності.

Для розуміння сучасних екологічних і економічних проблем необхідно перш за все, з'ясувати сутність еколого-економічного регулювання. З цього приводу існують різні точки зору учених-економістів [1, 5, 6, 8, 9]. Серед них можна виділити два окремих підходи щодо суб'єктів регулювання та основних його важелів, ідеї прихильників неокласичної школи та представників кейнсіанського вчення і його послідовників Так, представники неокласичної школи (М. Фрідман, Р. Солоу, А. Низ, Д. Макінтош, Т. Тайтенберг) пропонували вирішувати екологічні проблеми шляхом ринкового регулювання і в основному на мікрорівні. Вони, розглядали особливі випадки провалів ринку, конкретно не пов'язуючи їх з навколишнім середовищем. Втручання держави вважали виправданим лише у випадках провалів ринку, тобто тоді, коли ринок не здатний забезпечити максимум суспільного добробуту. При цьому уряду відводиться роль охоронця моралі, що вирішує протиріччя між поведінкою індивідуумів і громадською етикою. Прихильники чисто ринкового регулювання пропонували проводити прямі переговори та операції між сторонами, «забруднювачем» і «забрудненим», застосовувати систему компенсаційних платежів, покриваючий збиток від «забруднювача», купівлю-продаж прав на забруднення. Вони розглядали екологічну проблему з точки зору загальних умов досягнення ринкової рівноваги між екологічними цілями суспільства та інтересами суб'єктів господарювання і пропонували введення «квазіціни» на природні ресурси та різке обмеження втручання держави в конкретні процеси.

На відміну від неокласичної школи, неокейнсіанці (Т. Самуельсон, Б. Коммонер, Ж. Севедж, М. Берк, Дж. Кунн, Д. Хеннінг та ін.) віддавали перевагу нормативному макроекономічному регулюванню, зокрема прямому державному втручанню. Вони вважали за необхідне пряме державне регулювання у відносинах між суспільством та природою за допомогою адміністративно розпорядчих інструментів: заборони,

дозвільні процедури, нормативи, стандарти тощо, в поєднанні з економічними важелями стимулювання і примушення природокористувачів. Основним недоліком, на нашу думку, даної теорії є не визначення неокейнсіанцями вартості нанесеного природі збитку, тобто обсяг фінансування екологічної політики держави визначається лише тими можливостями, які має у своєму розпорядженні суспільство і встановлює держава. Отже, у поглядах представників класичної і неокласичної теорій, а пізніше кейнсіанської школи основна увага акцентується на проблемі економічного зростання, а навколишньому середовищу, як фактору, здатному обмежувати (причому значно) це зростання, не надається особливого значення.

Актуальність екологічних проблем та нагальна проблема їх вирішення потребують подальшої розробки теоретико-методологічних положень щодо сутності та важелів еколого-економічного регулювання діяльності суб'єктів господарювання. В науковій літературі, на жаль, немає чіткого визначення цього поняття та не відпрацьований до кінця механізм його здійснення. Відомо, що регулювання є класичною функцією управління, яке здійснюється через економічні регулятори з метою отримання відповідних показників. В довідковій науковій літературі *еколого-економічні інструменти регулювання діяльності підприємств* визначаються як засоби (методи, заходи, важелі) впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їх діяльності в екологічно сприятливі напрямки [3, с.130].

На нашу думку, еколого-економічне регулювання має включати в себе весь комплекс заходів, спрямованих на поліпшення природокористування та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, насамперед це стосується використання загальноекономічних важелів. Регулювання повинно бути націлене на захист навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів шляхом застосування екологічно чистих і менше ресурсоємних технологій, сучасних методів екологічного менеджменту, за рахунок відповідної переорієнтації структури виробництва. Це сприятиме підвищенню ефективності виробництва та значному зменшенню рівня забруднення навколишнього середовища, збереженню рівноваги між розвитком суспільства і використанням природних ресурсів. Регулювання існує паралельно і в тісному зв'язку з методами адміністративного управління як в рамках чинного законодавства, так і в рамках міжнародної кооперації, яка об'єднує зусилля в освітній, просвітницькій, інформаційній, пропагандистській та інших видах діяльності.

Регулювання діяльності підприємств здійснюється на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях. Воно має у своєму розпорядженні не кілька окремих інструментів, як це було на початку XX століття, а в декілька десятків разів більше. Кількість інструментів екологічної політики, що використовуються для економічного захисту навколишнього середовища, постійно зростає. Так, англійський економіст Д.Пірс зазначав: країни, що входять до Організації економічного співробітництва і розвитку, використовують до 150 різновидів еколого-економічних інструментів, з них 80 – податки або платежі [1, с. 20].

Склад еколого-економічних інструментів і засобів визначається з урахуванням цільових орієнтирів екологічної політики та поточного стану економіки підприємства.

Для визначення комплексу інструментів використовують наступні принципи: ефективність, дієвість, адаптивність, соціальність, оперативність, інноваційність. Відповідно учені рекомендують, а практики використовують різні групи заходів [5, 6, 9, 10]. За формами впливу методи поділяються у дві групи: методи прямого та непрямого впливу. Часто до них додають методи правового регулювання, що збалансовують дві попередні групи [8, с.81-82]. Засоби впливу поділяють також на правові, адміністративні, економічні та пропагандистські. Зустрічаються й інший поділ методів регулюючого впливу, що свідчить про відсутність чіткості та однозначності у цьому питанні. Широкого розповсюдження набув поділ важелів регулювання на адміністративні та економічні. Ми вважаємо такий підхід дещо звуженим, адже на практиці не вдається одночасно задіяти всі важелі регулювання, так як деякі з них можуть дублювати один одного або ж виконувати протилежні функції. На жаль, в Україні найдієздатнішими є економічні засоби впливу, що обумовлено надто низьким рівнем екологічної свідомості керівників підприємств. Вибір оптимальної структури поєднання адміністративних і економічних важелів, а також інструментів поточного та перспективного еколого-економічного регулювання залежить від гостроти екологічного стану, масштабів техногенного навантаження, рівня соціально-економічного розвитку території, а також цілей і завдань еколого-економічної політики підприємства та держави в цілому.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що діючі інструменти еколого-економічного регулювання доцільно об'єднати у кілька груп, залежно від їх ролі та функціонального призначення: стимулюючі, спонукальні, контролюючі, нормативні, правові, превентивні, організаційно управлінські, культурно-етичні (рис):

Доцільно детальніше розглянути ці групи заходів. Основним призначенням с*тимулюючих важелів є з*дійснення природоохоронних заходів шляхом надання підприємствам (організаціям), а також окремим громадянам кредитних та інших пільг, відстрочення та зменшення екологічних платежів при впровадженні ними маловідходних або ресурсозберігаючих технологій, будівництві та реконструкції природоохоронних споруд і т.д. Сюди входять: екологічні дотації, екологічні субсидії, екологічні квоти, екологічне кредитування екологічні гранти, екологічні бони.

Контролюючі важелі мають на меті здійснення контролю за дотриманням екологічної безпеки, їх застосування спрямоване на відшкодування завданих екологічних збитків накладення штрафу за порушення природоохоронного законодавства.

Спонукальні важелі здебільшого направлені на охорону та поліпшення якості довкілля, спрямовані на підвищення ефективності використання природних ресурсів і благ, збільшення надходжень до бюджету держави. Варто додати, що саме спонукальна дія важелів еколого-економічного регулювання спроможна впливати на економічні інтереси суб'єктів господарювання.

До *правових заходів* належать закони, укази Президента, постанови уряду, накази міністерств, міжнародні документи, що регулюють виробничу діяльність

підприємств та її вплив на довкілля. *Культурно-етичні заходи* полягають у проведенні науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, підготовці фахівців та екологів, підвищення рівня екологічної свідомості суспільства тощо. Сюди входять: екологічна культура, екологічна освіта, екологічна свідомість, екологічна етика, екологічні тренінги, екологічні конференції.

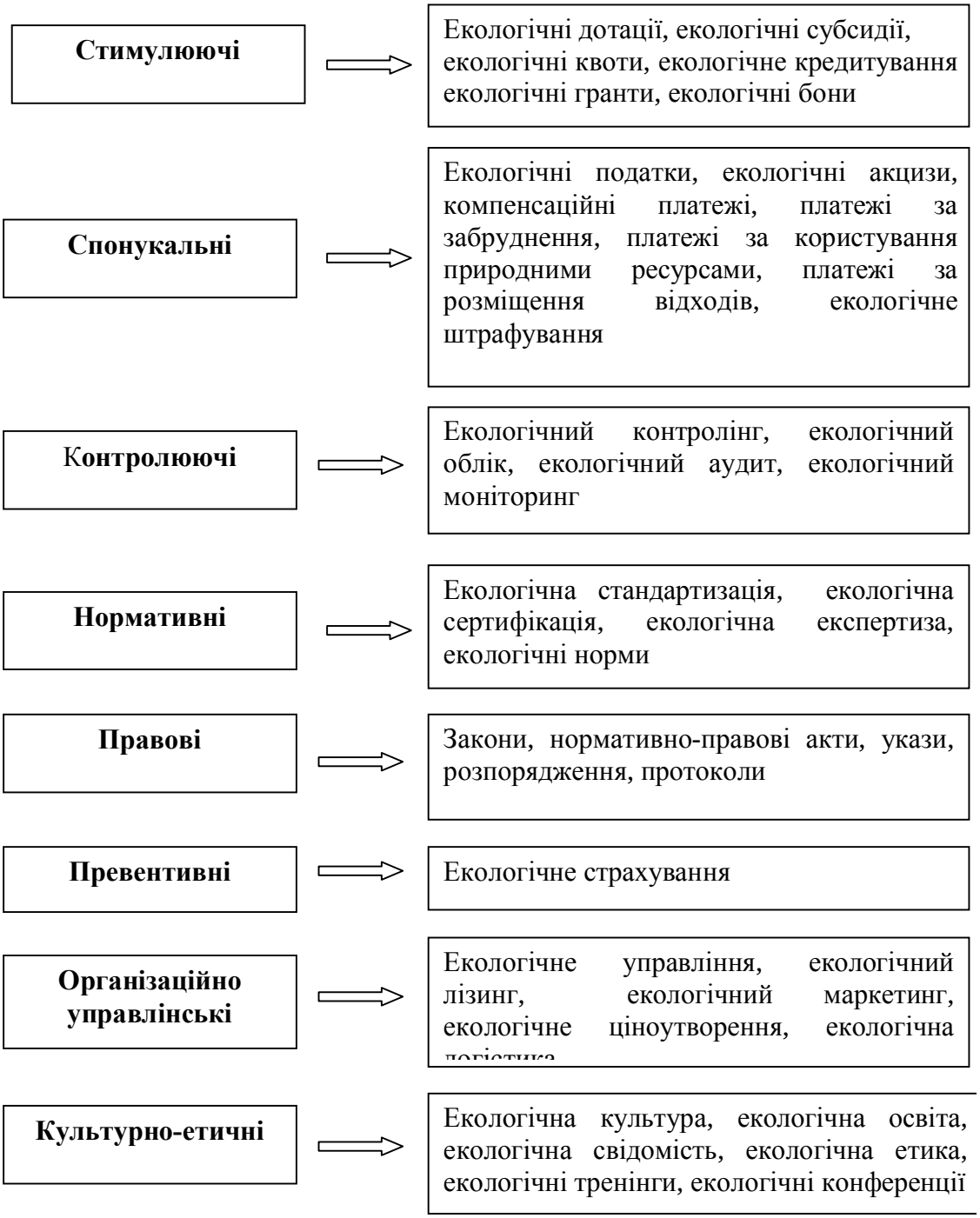

Рис. Групування важелів еколого-економічного регулювання діяльності підприємств

В Україні сьогодні хоча й існує достатня законодавча база для регуляторної діяльності загалом, однак ще потрібні значні напрацювання для її адаптації до

принципів Світової організації торгівлі та Європейського союзу. Українським законодавством передбачені можливості використання таких інструментів: пільги зі сплати природно-ресурсних платежів, податкові пільги, кредитна підтримка, фінансова допомога у реалізації заходів з раціонального природокористування. Проте більшість інструментів стимулювання екологічної ефективності господарювання, на жаль, не діють, або є мало дієвими через неузгодженість екологічного, податкового та бюджетного законодавства, а також слабкість відповідного інституційного середовища. Необхідно також застосовувати адміністративні та організаційні заходи, що дасть змогу підвищити ефективність регуляторної політики через залучення до співпраці державних органів влади, приватного бізнесу та громадськості.

Таким чином в Україні проблема управління екологічними та економічними процесами у сфері виробництва набуває надзвичайної важливого та глибокого змісту особливо в умовах сучасних економічної та екологічної криз. Екологічний фактор все більше лімітує економічний розвиток. В Україні нині найбільш поширені економічні методи регулювання діяльності підприємств, тим часом як екологічні інструменти використовуються від «випадку до випадку». Українське суспільство ще не зрозуміло всієї важливості та необхідності застосування на практиці екологічних інструментів. Одним із основних напрямків екологізації виробництва є запровадження дієвих інструментів, які доцільно розглядати в розрізі запропонованих нами груп. Це сприятиме розвитку екологічно безпечної діяльності суб'єктів господарської діяльності та здійсненню ефективної політики як на рівні підприємства, районів, регіонів, так і на державному рівні.

Література:

1. Біла С.О. Державне регулювання екологізації виробництва в Україні: реалії та перспективи // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія економічна. – Донецьк, ДонНТУ, 2008. – Вип. 33-2. – С.19-25
2. Большой экономический словарь // под. ред.. Азрилияна А.Н. – 7-е узд., доп. – М.: Институт новой єкономики, 2008. – 1472 с.
3. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський // В. Базилевич, Д.Вальтер, Хартманн В. та ін..; наук. Ред..: В.Базилевич, Д.Вальтер. – К.: Знання, 2010. -518 с.
4. Данилишин Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку // Економіка України. - №7. – 2008. – С. 13-23
5. Жулавський А.Ю., Деркач М.А., Кобушко І.М. Механізм екологізації етапів життєвого циклу товару // Механізм регулювання економіки. – 2009. - № 3. – т.1. –с. 48-53
6. Мельник Л.Г. Екологічна економіка. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 367 с.
7. Про підсумки роботи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України у 2006 році та головні завдання на 2007 рік // Екологічний вісник, № 1. – С.12-18
8. Садеков А.А. Механизмы эколого-экономического управления предприятием: Монография. – Х.: Издательский дом «ИНЖЭК», 2004. – 224 с., с. 81-82
9. Синякевич І. Інструменти екополітики: теорія і практика / І. Синякевич. – Львів: ЗУКЦ, 2003. – 183 с.
10.Хобта В.М., Руднєва О.Ю. Напрямки формування ефективного організаційно-економічного механізму екологічного управління // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія економічна. – Донецьк, ДонНТУ, 2009. – Вип. 37-3. – С.178- 185.